

Kolektif Kristalleşme Dinamikleri: Protodik Hipotez'in Sahada Sınanması

Türkiye Vakası Üzerine Bir Sistem Analizi

Zeki Coşar

Protodizm: İçimizdeki Gizli Din (2026) — Ek Çalışma 1

Özet (Türkçe)

Protodik Hipotez (Coşar, 2026), theogenik dürtünün kristalleşme mekanizmasını bireysel düzeyde açıklamak üzere geliştirilmiştir. Bu çalışma, aynı mekanizmanın kolektif ve kurumsal ölçekte nasıl işlediğini günümüz Türkiye'si üzerinden analiz etmektedir. Türkiye, devlet destekli bir kolektif theolepsia (anlam tekelinin siyasi aygıtı sabitlenen hali), kitlesel bir metaxima (anlam boşluğunu dolduracak kaynağı henüz bulamayan ara hal) ve felç olmuş bir kolektif MADAD (kolektif epistemik denetim kapasitesi) üçlüsünün eş zamanlı yaşandığı nadir bir vaka olması bakımından analitik açıdan ayrıcalıklı konumdadır. Bu çalışmanın iddiası şudur: Türkiye'de yaşanan süreç, Protodik Hipotez'in öngördüğü kristalleşme → kırılma → çatallanma döngüsünün toplumsal ölçekteki gözlemlenebilir bir örneğidir ve bu nedenle teorinin ampirik değerini test eden canlı bir kanıt sunmaktadır. Aynı dinamikler, farklı kültürel ve coğrafi bağlamlarda — Rusya, İran veya diğer otoriter geleneksel toplumlarda — yapısal olarak benzer biçimlerde tezahür etmektedir; Türkiye bu çalışmada yalnızca erişilebilirlik ve gözlem özgüllüğü nedeniyle seçilmiştir.

Anahtar kavramlar: kolektif theolepsia, metaxima, kolektif MADAD, kristalleşme paradoksu, sistem dinamiği, yatay kayma, theolysis, Türkiye vakası

Abstract (English)

The Protodik Hypothesis (Coşar, 2026) was developed to explain the crystallization mechanism of the theogenic drive at the individual level. This paper analyzes how the same mechanism operates at the collective and institutional scale, using contemporary Turkey as its empirical frame. Turkey presents an analytically privileged case: it is one of the rare instances where state-sponsored collective theolepsia (the political monopolization of meaning), mass-scale metaxima (the transitional state in which meaning gaps remain unfilled), and a paralyzed collective MADAD (collective epistemic self-correction capacity) coexist simultaneously and in acute form. The paper's core claim is this: the processes unfolding in Turkey constitute an observable instance of the crystallization → fracture → bifurcation cycle predicted by the Protodik Hypothesis, and therefore provide living-proof evidence that tests the theory's empirical value. Structurally analogous dynamics manifest in other authoritarian-traditional societies — Russia, Iran, and elsewhere — making Turkey's case a methodologically tractable entry point into a broader comparative framework rather than a culturally specific anomaly.

Keywords: collective theolepsia, metaxima, collective MADAD, crystallization paradox, system dynamics, lateral drift, theolysis, Turkey case

1. Giriş: Neden Türkiye, Neden Şimdi?

Protodik Hipotez (Coşar, 2026; ayrıca bkz. Coşar, 2026b), inanç mekanizmasını açıklarken üç temel kavramsal ayrım kurar: theogenik dürtü ile thumos arasındaki ayrım, prototip ile kristalleşme arasındaki döngü ve MADAD'ın epistemik işlevi. Bu kavramların geliştirildiği analitik düzlem bireyseldir; ancak teorinin kendisi, mekanizmanın ölçekten bağımsız çalıştığını öngörmektedir — kitabın *Fraktal Mekanizma* olarak adlandırdığı bu önerme, aynı dört değişkenin (otorite kaynağı, eşik hesabı, alternatif sunmak, zamanlama) bireysel reformcudan kolektif dönüşüme kadar aynı yapıyla işlediğini ileri sürer (Coşar, 2026, Bölüm 18). Bu çalışma, söz konusu ölçek-bağımsızlık iddiasının ulusal düzeydeki dolaylı bir sınamasıdır.

Peki bu öngörü sınanabilir mi?

Sınanabilir olabilmesi için üç koşul gerekir. Birincisi, mekanizmanın birey üstü bir düzeyde — kolektif, kurumsal ya da ulusal ölçekte — gözlemlenebilir olması. İkincisi, bu gözlemin yalnızca kültüre özgü bir yorum değil, evrensel mekanizmanın yerel görünümü olarak çerçevelenebilmesi. Üçüncüsü, gözlemlenen tablonun teorinin öngördüğü yapısal örüntüyle uyumlu olması.

Günümüz Türkiye'si bu üç koşulu karşılamaktadır.

Türkiye'yi analitik açıdan değerli kılan şey coğrafi ya da kültürel özgüllüğü değildir. Yapısal konum ve gözlem erişilebilirliğidir. Aynı dinamikler — devlet eliyle yönetilen kolektif anlam tekeli, büyüyen anlam boşluğu ve felç olmuş epistemik denetim kapasitesi — İran'da, Rusya'da, Afganistan'da, kısmen Macaristan'da da gözlemlenebilir. Türkiye bu çalışmada yalnızca şu nedenle seçilmiştir: hem laik-modernist bir kuruluş mitinin hem de dinî-muhafazakâr bir dönüşümün aynı bedende yaşandığı bir toplum olarak, kristalleşme ve kırılma dinamiklerini olağanüstü bir netlikle sergilemektedir. Bu, teorik önermeler için nadir bulunan bir gözlem fırsatıdır.

Bu çalışma bir siyaset analizi değildir. Amacı, iktidar ilişkilerini ya da seçim dinamiklerini açıklamak değil, Protodik Hipotez'in öngördüğü mekanizmanın kolektif ölçekte nasıl çalıştığını göstermektir.

2. Kuramsal Çerçeve: Üç Kavramın Kolektif Ölçeğe Taşınması

Protodik Hipotez'in bireysel düzeyde kurduğu üç kavramsal ayrım, kolektif ölçeğe nasıl taşınır? Bu bölüm, kavramların orijinal tanımlarını kısaca hatırlatarak bunların kolektif düzlemdeki karşılıklarını belirlemektedir. Kavramların tam açılımı için bkz. Coşar (2026b).

2.1 Theolepsia → Kolektif Theolepsia

Bireysel düzeyde theolepsia, theogenik dürtünün belirli bir nesne tarafından —bir ideoloji, lider ya da kurumsal inanç sistemi— ele geçirildiği hali tanımlar. Bu halde thumos (anlam üretme kapasitesi) özgür değildir; tek bir kanala sabitlenmiştir.

Kolektif theolepsia, aynı mekanizmanın toplumsal ölçeğe taşınmış versiyonudur: belirli bir siyasi-ideolojik yapı, toplumun anlam üretme kapasitesini tekelleştirmiştir. Devlet, medya, eğitim sistemi ve dini kurumların koordineli biçimde aynı anlam çerçevesini üretip dağıtması; alternatifleri ise tehdit olarak kodlaması bu durumun yapısal göstergeleridir.

Gentile (2006), siyasetin dini yapıya büründüğü bu tür rejimleri "sivil din"in patolojik versiyonu olarak tanımlar. Weber (1922/1978), karizmatik otoritenin kurumlaşmasını benzer bir dinamik olarak çerçeveler: lider etrafında kristalleşen anlam, zamanla kurumsal bir zorunluluğa dönüşür ve artık sorgulanamaz hale gelir.

2.2 Metaxima → Kolektif Metaxima

Bireysel düzeyde metaxima, kalıbın görülmeye başlandığı ama henüz çözülmediği ara hali tanımlar: ne eski anlam sistemi tatmin edici, ne de yeni bir anlam çerçevesi kurulmuş.

Kolektif metaxima, bir toplumun benzer bir ara halde askıya alınmasıdır. Sosyoloji literatüründe bu hal, anomiye yakın ama özdeş değildir: Durkheim'ın (1897) anomisi normların çöküşünü tanımlarken, kolektif metaxima normların henüz çözülmediğini, ama içinin boşalmaya başladığını anlatır. Streib ve Keller'in (2014) dekonversiyon araştırmalarında bireysel düzeyde belgeledikleri geçiş süreci, toplumsal ölçekte yavaş, görünmez ve kitlesel biçimde yaşanabilir.

2.3 MADAD → Kolektif MADAD

Bireysel düzeyde MADAD (Metacognitive Awareness and Doxastic Appraisal Device), zihnin kendi inanç katmanını denetleme kapasitesidir. Theolepsia bu kapasiteyi kapatır; synaesthesia — kalkanın görünür olduğu an — onu yeniden devreye sokar.

Kolektif MADAD, kolektif epistemik denetim altyapısını tanımlar: bağımsız yargı, özerk akademi, çoğulcu medya ve sivil toplumun eleştiri kapasitesi. Bu yapılar, toplumun kendi anlam üretim sürecini sorgulamasını, yanlışını görmesini ve düzeltmesini mümkün kılan mekanizmaların toplamıdır. Norenzayan (2013), şeffaf ve hesap verebilir kurumların toplumsal işbirliği için zorunlu olduğunu gösterir. Levitsky ve Ziblatt (2018), bu kurumların aşınmasının demokratik gerilemeyle doğrudan ilişkisini sistematik biçimde belgeler.

3. Vaka Analizi: Türkiye'nin Protodik Fotoğrafı

3.1 Kolektif Theolepsia: Anlam Üretiminin Tekelleşmesi

Türkiye'de 2010'lu yıllardan itibaren derinleşen süreç, Protodik çerçeveden bakıldığında bir devlet-destekli kolektif theolepsia olarak tanımlanabilir.

Kurumsal büyüme ve anlam dağıtımı. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesi 2002'den 2023'e on kattan fazla arttı; personel sayısı 80.000'i aştı (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2023). Bu büyüme yalnızca ibadet hizmetinin genişlemesi değildir: Diyanet, eğitimden medyaya, gençlik örgütlenmesinden aile danışmanlığına uzanan geniş bir anlam üretim ve dağıtım ağına dönüştü. Mardin'in (1989) Türk modernleşmesinde tanımladığı "merkez-çevre" dinamiği burada tersine çevrilmiştir: artık çevre, merkezin anlam çerçevesini kabul etmek yerine, yeni bir merkez tarafından anlam dağıtımına tabi kılınmaktadır.

Sorgulamanın suçla eşleşmesi. Kalıba (resmi ideolojiye) sadakat gösterenler "makbul vatandaş" olarak ödüllendirilirken, sorgulayanlar toplumsal işlevsizleştirmeye maruz kaldı. 2016 sonrasında 125.000'den fazla kişinin kamu görevinden ihraç edilmesi (Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu, 2022), bu mekanizmanın kurumsal boyutudur. Weber'in karizmatik otorite kavramsallaştırması açısından bu süreç tanındıktır: olağandışı dönem, kalıcı bir olağan-üstülük haline dönüşerek siyasi theolepsia'yı pekiştirmektedir.

Noel Baba Paradoksu'nun tersine çevrilmesi. Coşar (2026) bireysel düzeyde şunu gözlemler: toplumlar çocuklara Noel Baba'dan "çıkış" için alan açarken Tanrı fikrinden çıkışa neden izin vermez? Türkiye vakasında bu paradoks yapısal olarak tersine çevrilmiştir: laik-modernist kalıptan çıkış teşvik edilirken, yeni resmi anlam çerçevesinden çıkış engellenmektedir. Kalıp değişmiştir; mekanizma değişmemiştir.

3.2 Kolektif Metaxima: Araftaki Milyonlar

Dayatılan theolepsia'ya karşı toplumun önemli bir kesimi, özellikle 18-35 yaş grubu, kitlesel bir metaxima içindedir.

Ritüelin içinin boşalması. Türkiye'de dini pratik ile dini inanç arasındaki mesafe büyümektedir — Uzlaner'in (2025) ayrımıyla söylersek, sekülerleşme(2) (bireysel dindarlığın azalması) ile sekülerleşme(1) (dinin kurumsal/siyasi merkeziliği) burada bağımsız hızlarda ilerliyor. TÜSİAD-KONDA (2019) araştırmasına göre 15-29 yaş grubunda dini pratik 2008'den bu yana belirgin biçimde azalmıştır; aynı dönemde "inançsız" ya da "deist" olarak tanımlayanların oranı üç katına çıkmıştır — sekülerleşme(2) hızlanırken, Diyanet'in büyümesiyle sekülerleşme(1) tam tersi yöne gidiyor. Bu tablo, Streib ve Hood'un (2011) tanımladığı "kurumdan kopuş ama theogenik dürtünün serbest kalması" örüntüsüyle uyumludur: kalıptan çıkış, anlam kapasitesinin kendisinin bitmesi anlamına gelmemektedir.

"Hiçbir Şey Önemli Değil" savunması. Nihilizm ve ironi zırhı, araştırmacıların "Z kuşağı" olarak tanımladığı kesimde belirgin biçimde gözlemlenmektedir. Bleidorn ve arkadaşlarının (2024) dekonversiyon araştırmaları, bu psikolojik örüntünün theolysis'in hemen öncesindeki en kritik eşiği temsil ettiğini göstermektedir: theogenik dürtü tatmin edilmediğinde ortaya sağlıklı bir anlam arayışı değil, anlamın kendisinin inkârı çıkabilmektedir.

Kitlesel yatay kayma. Metaxima'nın ürettiği anlam boşluğu, theogenik dürtünün yeni nesnelere yönelmesiyle — yatay kaymayla — dolar. Türkiye'de bu yönelim üç kanalda belirginleşmektedir: (a) spiritüel alternatiflere yöneliş (astroloji, enerji çalışmaları, kişisel gelişim koçluğu), (b) coğrafi anlam sabitleme ("yurt dışına çıkış" idealinin varoluşsal bir projeye dönüşmesi), (c) siyasi figür etrafında kristalleşme (aşağıda tartışılmaktadır). Her üç kanal da Coşar'ın (2026) yatay kayma tanımıyla örtüşmektedir: theogenik dürtü nesnesini değiştirir, mekanizma aynı kalır.

"Bavul sendromu" olarak kolektif thumos dışı akışı. Göç eğilimindeki artış —

özellikle eğitimli gençler arasında — salt ekonomik bir tercih değildir. Türkiye'de 2020-2023 yılları arasında yurt dışına giden Türk vatandaşı sayısındaki belirgin artış (TÜİK, 2023) ve diaspora anketlerinde öne çıkan "anlam bulamama" söylemi, thumos'un iç mekânda akabileceği kanalları bulamadığında dışarıya akma eğilimini göstermektedir. Bu, bireysel theolysis değil, kolektif thumos'un akış haritasındaki bir kırılmadır.

3.3 Kolektif MADAD'ın Felci

Protodik Hipotez'in en ağır uyarısı, MADAD'ın toplumsal ölçekte kapanmasına ilişkindir. Türkiye bu kapatma sürecini belgelenebilir kurumsal adımlarla yaşadı.

Yargı bağımsızlığının aşınması. Venedik Komisyonu (2017) ve AB İlerleme Raporları (2018, 2019, 2020, 2021), Türkiye'de yargı bağımsızlığının sistematik biçimde zayıfladığını kayıt altına almaktadır. Bu durum, kolektif MADAD'ın en kritik bileşeninin — kendi içindeki güç ilişkilerini denetleyen kurumun — işlevsizleşmesi demektir: Fukuyama'nın (2014) deyişiyle bir *repatrimonyalizasyon*, kurumun onu koruması beklenen elitler tarafından dar çıkar için yeniden ele geçirilmesi. Levitsky ve Ziblatt (2018), demokratik gerilemenin tipik olarak bu tür "kademeli kurum aşınması" biçiminde ilerlediğini gösterir; toplum bu süreci tek bir dramatik kırılma noktasında değil, fark etmeden yaşar. Yargı atamalarında liyakat yerine siyasi sadakatin ölçüt hâline gelmesi, bu aşınmanın somut görünümüdür.

Akademik ve medya özerkliğinin daralması. 2016 sonrasında 6.000'i aşkın akademisyen kamu görevinden ihraç edilmiş ya da istifaya zorlanmış; 150'yi aşkın medya kuruluşu kapatılmıştır (Platform for Independent Journalism, 2022). Bu sayılar, toplumun kendi anlam üretim sürecini eleştirel biçimde sorgulayacak kurumsal kapasitesinin yapısal olarak daraltıldığını göstermektedir.

Kutuplaşma ve epistemik baloncuklar. Norenzayan'ın (2013) büyük ölçekli toplumsal işbirliği için zorunlu koşul olarak tanımladığı şey — güven altyapısı ve bilgi akışının çoğulculuğu — Türkiye'de ciddi biçimde zedelenmiştir. KONDA'nın (2019) siyasi kimlik araştırmaları, toplumun birbirine geçirgen olmayan anlam balonlarına bölündüğünü; farklı siyasi kimliklerin birbirini fiilen "duyamaz" hale geldiğini göstermektedir. Bu, Coşar'ın (2026) MADAD kapatma mekanizmasının kolektif versiyonudur: topluluğun kendi inanç katmanını denetleme kapasitesi değil, bir toplumun kendi anlam çerçevelerini çapraz denetleme kapasitesi felç olmuştur — ve bu felç seçicidir. Lalot ve Abrams'ın (2025) *transgression credit* (ihlal kredisi) dediği gibi, seçmen kendi liderinin ihlalini bağışlar, rakibinkini kınar: MADAD kimlik tehdidi yokken çalışır, sadakatin olduğu yerde susar. Türkiye'nin "iki farklı gerçeklik" kutuplaşması, bunun gündelik yüzüdür.

4. Sistem Dinamiği: Çatallanma Senaryoları

Protodik Hipotez, kristalleşme → synaisthesis → çatallanma döngüsünü öngörmektedir. Türkiye'de bu döngünün nerede durduğunu ve hangi yönde açılabileceğini sistem dinamiği perspektifinden değerlendirmek teorik açıdan zorunludur.

4.1 Kırılma Tetikleyicileri

Kolektif theolepsia'lar belirli yapısal koşullar altında sürdürülemez hale gelir. Coşar (2026) bu koşulları üç başlıkta tanımlar:

Anlam-refah kopuşu. Dayatılan anlam sistemi, somut refah üretemediğinde — ekonomik kriz, işsizlik, geleceğe duyulan güvensizlik — theogenik dürtünün iktidara yönelik bileşeni çözülmeye başlar. Diener ve arkadaşlarının (2011) "din paradoksu" araştırmaları, öznel iyi oluşun belirli eşiğin altına düştüğü koşullarda dini cemaatin koruyucu işlevini yitirebildiğini göstermektedir. Türkiye'de 2018 sonrasında derinleşen ekonomik kriz — enflasyon, döviz erozyonu, işsizlik — bu kopuşun ön koşullarını hazırlamaktadır.

İçeriden çözülme. Dayatılan anlam sisteminin en büyük kırılganlığı, bizzat o sistemi taşıması beklenen kitlenin içinden başlar. Festinger'in (1957) bilişsel uyumsuzluk teorisi, bu sürecin yapısını açıklar: söylem ile deneyim arasındaki mesafe aşılamaz eşiği geçtiğinde, inanç savunması yetersiz kalır. Türkiye'nin "dindar-muhafazakâr" olarak tanımlanan kesiminin önemli bir bölümünde "biz aldatıldık mı?" sorusu artık kamuoyunda dolaşıma girmiştir.

Kolektif synaisthesis tetikleyicileri. Büyük toplumsal kırılma anları — ekonomik çöküş, doğal afette devlet acziyeti, büyük ölçekli yolsuzluk ifşası — kolektif synaisthesis'in tetikleyicisi olabilir. 2023 depremleri sonrasındaki tepkiler, bu açıdan gözlemlenebilir bir örnek sunmaktadır: devlet yetersizliğinin kamuoyunda açıkça konuşulması, theolepsia'nın o ana kadar kapattığı birtakım soruları görünür kılmıştır.

4.2 Çatallanma: Thumos Nereye Akar?

Kolektif synaisthesis yaşandığında — kalkan görünür olduğunda — thumos üç ana kanaldan birine akar. Bu çatallanma, Protodik Hipotez'in en kritik öngörüsüdür.

A Senaryosu — Yatay Kayma: Yeni Kristalleşme

Tarihsel olarak en yaygın örüntüdür. Büyük kolektif travmalar, belirsizliğe tahammül edilemediğinde yeni bir kurtarıcı figüre, yeni bir düşman tanımına ve yeni bir kimlik kalıbına hızla sivrulür. Neo-milliyetçilik, "güçlü muhalefet lideri" kültü ya da bloklaşmış bir kamplaşma bu senaryonun somut biçimleridir.

Türkiye'nin mevcut muhalefet dinamiklerinde bu örüntü gözlemlenebilir durumdadır. Belirli bir figüre yüklenen "kurtarıcı" beklentisi, theogenik dürtünün yeni bir kişisel otoriteye yatırılmasından ibarettir. Protodik çerçeveden bakıldığında bu bir theolysis değil, yatay kaymadır: theolepsia el değiştirir, mekanizma aynı kalır. Kalıp değişir, mekanizma korunur. Bu senaryonun uzun vadeli yapısal sonucu — Hoffer'ın (1951) tanımladığı "kitlesel hareket" dinamiğiyle örtüşerek — yeni bir kristalleşme döngüsüdür.

B Senaryosu — Anayasal Tortu: Derin Theolysis

Theolysis yeterince derin yaşanırsa, thumos yeni bir kişisel otorite aramak yerine anlam üretme kapasitesinin kendisine yönelir. Bu, Coşar'ın (2026, Bölüm 46.5) "Anayasal Tortu Teorisi" olarak adlandırdığı sürecin toplumsal ölçekteki versiyonudur: büyük kristalleşme kırılmalarının ardından anlam içeriği çözülür, ama form — hukukun üstünlüğü, hesap verebilirlik, güçler ayrılığı — hayatta kalır ve yeni bir toplumsal sözleşmenin zeminini oluşturur.

Bu senaryo için Türkiye'nin tarihsel kaynakları yabana atılamaz. Kemalist

devrimlerin bıraktığı kurumsal artık — laik eğitim altyapısı, üniversite geleneği, sivil toplum refleksleri — B senaryosunun asgari zemini olarak işlev görebilir. Taylor'ın (2007) "seküler yaş"ın dini değerleri miras aldığı tezi, bu bağlamda umut verici bir çerçeve sunar: theolysis'in tortusu, yeni bir anlam kanalı olarak işlev görebilir.

C Senaryosu — Nihilizm Çölü: Thumos'un Tükenmesi

Synaisthesis sonrasında theolysis başarısız olursa ve anlam boşluğu uzun süre doldurulamazsa, thumos "hiçbir şeye" akınamaya başlar. Toplumsal ölçekte bu, güvensizliğin her ilişkiye nüfuz ettiği, ortak projenin olanaksızlaştığı ve atomizasyonun derinleştiği bir tükeniş halidir. Yalom'un (1980) varoluşsal boşluk kavramsallaştırması bu sonu bireysel düzeyde tanımlar; Lasch'ın (1979) narsisizm analizi ise toplumsal tükeniş halinin kültürel yansımalarını gösterir. Bu senaryo, Protodik Hipotez'in en ciddi uyarısıdır: thumos'u yeniden canlandırmak, bir kalıbı kırmaktan çok daha zordur.

Olasılık ağırlıkları. Sistem dinamiği perspektifinden değerlendirildiğinde, A senaryosu kısa vadede en yüksek olasılığı taşımaktadır: belirsizliğe tahammül kapasitesi düşük, ekonomik baskı yüksek ve kolektif MADAD kısmen felç olmuş koşullarda, thumos en kolay akabileceği kanala — kişiselleştirilmiş otorite — yönelir. B senaryosu, ancak theolysis sürecini kolaylaştıran entelektüel ve kurumsal zeminin hazırlandığı koşullarda gerçekleşebilir. Bu zemin mevcut değil; ama mümkündür. Protodik Hipotez'in tarihsel işlevi de tam burada belirir: kırılma anında, mekanizmayı görünür kılarak B senaryosunun olasılık ağırlığını artırmak.

5. Tartışma: Türkiye'nin Teorik Değeri ve Evrensel Ders

5.1 Neden Canlı Kanıt?

Sosyal bilim teorilerinin empirik değeri, büyük ölçüde post-hoc açıklayıcılığıyla ölçülür. Ama daha güçlü bir empirik değer, öngörücü uyum sağlamaktır: teorinin öngördüğü yapısal örüntü, bağımsız bir vakada gözlemlenebiliyor mu?

Türkiye vakası bu soruya evet yanıtı vermeye yaklaşmaktadır. Kolektif theolepsia'nın sürdürülemezliği, içeriden çözülme, gençlikteki metaxima ve yatay kayma dinamikleri — tümü Protodik Hipotez'in kavramsal çerçevesinden türeyen öngörülerdir ve Türkiye'de bağımsız gözlem verileriyle uyumlu biçimde tezahür etmektedir.

Bu öngörücü uyum, teoriye nedensellik değil, geçerlilik zemini sağlar. Türkiye'nin yaşadıkları Protodik Hipotez'i kanıtlamaz; ama teorinin gözlemlenebilir dünyayla bağlantısını güçlendirir.

5.2 Karşılaştırmalı Çerçeve: Türkiye Neden Özgün Değil?

Bu çalışmada Türkiye'nin seçilmesi, dinamiklerin Türkiye'ye özgü olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, yapısal benzerlikler dikkat çekicidir:

İran: 1979 devriminin ardından theogenik dürtünün devlet aygıtına sabitlenerek kolektif theolepsia'ya dönüşmesi, Türkiye'dekinden daha erken ve daha kapsamlı

biçimde yaşandı. Şu an İran'da gözlemlenen — özellikle genç kadınlar arasındaki — sivil direniş, kolektif metaxima'nın eşiği geçme anının somut bir örneğidir.

Rusya: Putin rejiminin Ortodoks Hristiyanlığı ve milliyetçi mistisizmi araçsallaştırması, theogenik dürtünün siyasi aygıtı sabitlenerek kolektif theolepsia üretmesinin farklı bir kültürel versiyonudur. Ukrayna işgalinin ardından derinleşen meşruiyet krizi, benzer bir yapısal kırılma dinamiği göstermektedir.

Macaristan: Orbán'ın Hristiyan-milliyetçi çerçevesi, kolektif theolepsia'nın AB üyesi bir demokraside nasıl inşa edildiğini gösterir — ve bu, mekanizmanın coğrafi ya da kültürel sınırlar tanımadığını kanıtlar.

Türkiye bu tabloda bir istisna değil, evrensel bir mekanizmanın gözlem erişilebilirliği en yüksek vakalarından biridir.

5.3 Protodik Hipotez'in Bu Vakadaki Özgün Katkısı

Mevcut siyaset bilimi ve sosyoloji literatürü Türkiye'yi derinlemesine analiz etmiştir. Diamond (2019) demokratik gerilemeler çerçevesinde, Levitsky ve Ziblatt (2018) kurum aşınması açısından, Mardin (1989) merkez-çevre dinamiği açısından Türkiye'ye ilişkin güçlü açıklayıcı çerçeveler sunmaktadır.

Protodik Hipotez bunlara ne ekler?

İki şey: birincisi, mekanizmanın psikolojik katmanını — theogenik dürtü, thumos, metaxima, MADAD — siyasi analizin içine taşır. Bu, kurumsal çöküşü ve siyasi kutuplaşmayı açıklamanın ötesinde, bireylerin neden bu kutuplaşmayı deneyimledikleri ve hangi koşullarda davranışlarını değiştirebilecekleri sorusunu yanıtlamaya yaklaşır. İkincisi, normatif bir pusula sunar: hangi koşullar theolysis'i kolaylaştırır, hangileri yatay kaymayı? Bu soru, politik analiz için değil ama anlam krizleriyle yüzleşmek zorunda kalan bireyler ve topluluklar için kritiktir.

6. Sınırlılıklar

Bu çalışmanın sınırlılıkları üç başlıkta toplanabilir.

Birincisi, kavramsal ölçek sorunu. Protodik Hipotez bireysel düzey için geliştirilmiştir. Kavramların kolektif düzeye taşınması — "kolektif theolepsia", "kolektif MADAD" — analogik bir genişlemedir ve bu genişleme teorik olarak meşruiyet gerektirmektedir. Kolektif kavramların bireysel kavramlarla tam anlamıyla örtüşüp örtüşmediği, gelecek araştırmaların yanıtlaması gereken açık bir sorudur.

İkincisi, nedensellik ile korelasyon. Türkiye'de gözlemlenen örüntüler Protodik Hipotez'in öngördüğü yapıyla uyumludur; ancak bu uyum teoreminin doğrulandığı anlamına gelmez. Aynı örüntüler alternatif kuramsal çerçevelerle — siyasal ekonomi, kimlik siyaseti, modernleşme teorisi — de açıklanabilir. Protodik Hipotez'in bu alternatif açıklamalar karşısındaki özgün katkısı, psikolojik ve varoluşsal katmanın sistematik olarak dahil edilmesidir; ancak bu katkının bağımsız ampirik katkısı henüz test edilmemiştir.

Üçüncüsü, normatif konum ve nesnellik. Bu çalışma, Türkiye'yi "içeriden" bir gözlem perspektifiyle analiz etmektedir. Bu hem bir avantajdır — erişim ve anlam derinliği— hem de bir risktir: öngörülerin, bağlantının doğrulama yanlılığını besleyip beslemediği dışarıdan denetlenmelidir.

7. Sonuç

Bu çalışmanın temel iddiası şudur: Türkiye vakası, Protodik Hipotez'in öngördüğü kolektif kristalleşme → kırılma → çatallanma döngüsünün gözlemlenebilir bir örneğidir.

Kolektif theolepsia — devlet aygıtı aracılığıyla tekelleştirilen anlam üretimi — sürdürülemezlik eşiğine yaklaşmaktadır. Kitlesel metaxima büyümekte, kolektif MADAD'ın felci derinleşmektedir. Bu yapısal koşullar altında thumos'un nereye akacağı — yeni bir yatay kaymaya mı, derin bir theolysis'e mi, yoksa nihilizm çölüne mi — açık bir sistem dinamiği sorusudur.

Protodik Hipotez bu soruya kesin bir yanıt vermez. Sunduğu şey, mümkün kanalları öngören bir yapısal haritadır. Ve bu haritanın tarihsel işlevi, B senaryosunu — derin theolysis, anayasal tortu, thumos'un anlam kapasitesinin kendisine yönelmesi — salt bir ütopya olarak değil, belirli koşullar sağlandığında gerçekleşebilir bir olasılık olarak tutmaktır.

Türkiye'nin bu süreçteki özgünlüğü, hem laik-modernist bir kuruluş mitini hem de dini-muhafazakâr bir dönüşümü aynı anda taşımasında yatar. Bu ikili miras, büyük kırılma anında thumos'un akabileceği alternatif kanalların nispeten daha çeşitli olduğu anlamına gelebilir. Ama bu bir güvence değil, bir imkândır.

Ve imkânların görünür kılınması — Protodik Hipotez'in tanımladığı mekanizmanın anlaşılması — bu tür kırılma anlarının yalnızca yıkım değil, dönüşüm zemini olabileceğini hatırlatmak açısından yeterince önemlidir.

Kaynakça

Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.

Bleidorn, W., et al. (2024). Psychological change before and after religious conversion and deconversion. *Journal of Personality*. <https://doi.org/10.1111/jopy.12881>

Coşar, Z. (2026). *Protodizm: İçimizdeki Gizli Din*. [Birinci Baskı.]

Coşar, Z. (2026b). Mekanizmadan Duruşa: Bilişsel Din Bilimleri'nin Normatif Boşluğu ve Protodik Hipotez. [Akademik Genişleme Çalışması.]

Diamond, L. (2019). *Ill Winds: Saving Democracy from Russian Rage, Chinese Ambition, and American Complacency*. Penguin Press.

Diener, E., Tay, L., & Myers, D. G. (2011). The religion paradox: If religion makes people happy, why are so many dropping out? *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(6), 1278–1290.

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2023). *2023 Yılı Faaliyet Raporu*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Durkheim, É. (1897). *Le Suicide: Étude de Sociologie*. Félix Alcan.

Festinger, L. (1957). *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford University Press.

Fukuyama, F. (2014). *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*. Farrar, Straus and Giroux.

Gentile, E. (2006). *Politics as Religion*. Princeton University Press.

Hoffer, E. (1951). *The True Believer: Thoughts on the Nature of Mass Movements*. Harper & Row.

KONDA Araştırma. (2019). *Dindarlık ve Laiklik Araştırması 2019*. KONDA.

Lalot, F., & Abrams, D. (2025). Transgression credit: Partisan motivated reasoning and the selective forgiveness of political misconduct. *Political Psychology* (yayın öncesi/güncel literatür).

Lasch, C. (1979). *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*. W. W. Norton.

Levitsky, S., & Ziblatt, D. (2018). *How Democracies Die*. Crown.

Mardin, Ş. (1989). *Religion and Social Change in Modern Turkey: The Case of Bediüzzaman Said Nursi*. SUNY Press.

Norenzayan, A. (2013). *Big Gods: How Religion Transformed Cooperation and Conflict*. Princeton University Press.

Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu. (2022). *Yıllık Faaliyet Raporu*. Komisyon Yayınları.

Platform for Independent Journalism (P24). (2022). *Türkiye'de Medya Özgürlüğü Raporu 2022*. P24.

Streib, H., & Hood, R. W. (2011). "Spirituality" as privatized experience-oriented religion: Empirical and conceptual perspectives. *Implicit Religion*, 14(4), 433–453.

Streib, H., & Keller, B. (2014). Deconversion and religious or spiritual transformation. In R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality* (2nd ed., pp. 290–307). Guilford Press.

Taylor, C. (2007). *A Secular Age*. Harvard University Press.

TÜİK. (2023). *Uluslararası Göç İstatistikleri 2022*. Türkiye İstatistik Kurumu.

TÜSİAD-KONDA. (2019). *Türkiye'de Gençlik 2019*. TÜSİAD.

Uzlaner, D. (2025). The decline of religion or its social significance? An unresolved issue in the secularization debate. *Religion*, 55(3).

Venedik Komisyonu. (2017). *Opinion on the Amendments to the Constitution of Turkey*. Avrupa Konseyi Yayınları.

Weber, M. (1922/1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. University of California Press.

Yalom, I. D. (1980). *Existential Psychotherapy*. Basic Books.

Bu çalışma, Coşar (2026) Protodizm: İçimizdeki Gizli Din ile Coşar (2026b) Mekanizmadan Duruşa makalelerinin tamamlayıcı vaka analizi olarak hazırlanmıştır. Önerilen atıf formatı: Coşar, Z. (2026). Kolektif Kristalleşme Dinamikleri: Protodik Hipotez'in Sahada Sınanması — Türkiye Vakası Üzerine Bir Sistem Analizi. [Yayın bilgisi güncellenecektir.]